

NURT FAŁDOWANIA, A PROBLEM DZIAŁANIA ARCHITEKTURY¹ **FOLDING AND PERFORMANCE IN ARCHITECTURE**

Krzysztof Więcek
mgr inż. arch.

STRESZCZENIE

Artykuł skrótowo prezentuje problemy, genezę i potencjał nurtu fałdowania (foldingu) na polu teorii, jak i praktyki architektonicznej w ciągu ostatnich 20 lat oraz jego związków z pewnymi kwestiami badanymi przez teorię architektury, w szczególności problemem działania architektury i jej recepcją.

Słowa kluczowe: Gilles Deleuze, folding, fałdowanie, fałda, działanie, znaczenie, tekst.

ABSTRACT

The following article presents theoretical assessment and evaluation of certain theoretical problems regarding folding movement inspired by Gilles Deleuze, as well as its connections with the notion of architecture's influence of users' behavior, and its reception.

Key words: Gilles Deleuze, folding, fold, performace, meaning, text.

¹ Artykuł jest streszczeniem wybranych fragmentów części pisemnej projektu dyplomowego autora, wykonanego w Katedrze Projektowania Obiektów Sportowych i Rekreacji (A-24) na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. J. Krzysztofa Lenartowicza i dra inż. arch. Piotra Winskowskiego. Ilustracja na stronie tytułowej pochodzi ze wspomnianej pracy. Dobór i ujęcie tematu podyktowany jest przede wszystkim specyficzną problematyką wspomnianego projektu

Nurt fałdowania w teorii architektury, który zdobył umiarkowaną popularność na zachodzie w latach 90 i na przełomie wieków, prawie nie dotarł do Polski. Powodów takiego stanu rzeczy mogło być wiele, począwszy od hermetycznego języka i osadzenia dyskursu w obcym kontekście po ogólne zapóźnienie w świadomości dotyczącej problemów teorii architektury w Polsce.

Przypomnienie dyskursu oraz próba spojrzenia pod nowym kątem na prawie 20-letnie postulaty wydaje się jednak działaniem sensownym, zwłaszcza, że od tego czasu do Polski dotarło wiele zjawisk i postaw kluczowych dla nurtu, a także dlatego, że uniwersalne i systematyczne w swej naturze postulaty nurtu mogą z powodzeniem dostarczyć odpowiedzi na nowe problemy w rozumieniu i projektowaniu środowiska miejskiego.

FAŁDOWANIE – FOLDING

Idea fałdowania swój początek w dyskursie teorii architektury ma w wydany w 1993 roku dodatku do 102 numeru *Architectural Design*. Tytuł wydawnictwa - „Folding in Architecture” odwoływał się do późnego dzieła Gillesa Deleuze’a: „Le Pli. Leibniz et le Baroque”, wówczas dopiero co przetłumaczonego na angielski pod tytułem „The Fold. Leibniz and the Baroque.” Na całość złożyło się kilkanaście artykułów, bądź ujmujących zagadnienie od strony czysto teoretycznej, bądź próbujących wykorzystać kategorie wprowadzone przez Deleuze’a w wyżej przywołanym dziele i w innych jego pracach do opisu poszczególnych projektów nimi inspirowanych.

Spośród tekstów zamieszczonych we wspomnianym numerze *Architectural Design* z czasem najbardziej wpływowe okazały się teksty: „Architectural Curvilinearity” Grega Lynna, „Towards a New Architecture” Jeffrey’a Kipnisa, „Out of the Fold” Johna Rajchmana oraz cztery krótkie opisy projektów własnych autorstwa Petera Eisenmana.²

Silna jeszcze obecność i popularność derridiańskiej dekonstrukcji wyraźnie kształtuje tok całego wywodu – Lynn, Kipnis i Rajchman swoje teksty zaczynają od przywołania teże oraz postmodernizmu spod znaku Venturiego, opierając swoje poszukiwania zasad obecnych oraz proponowanych dla nowej architektury na opozycji wobec tych dwóch nurtów. Kluczowym hasłem, przeciwko któremu jednoczą wysiłki jest sprzeczność – ‘contradiction’ obecna w tytule dzieła Venturiego, a później jeszcze bardziej wzmocniona w dekonstrukcji. Greg Lynn tak podsumowuje podobieństwa między nimi: „nieciągłe, fragmentaryczne, heterogeniczne i „idące na ukos” strategie formalne oparte na niedopasowaniach, przeciwstawieniach i przeciwieństwach (obecnych) w konkretnych lokacjach i programach”³.

Jedność (unity) jako przeciwieństwo sprzeczności jest dla autorów tak samo nieakceptowalna. Jak sprzeczność jest dla nich wyrazem nurtów pomodernistycznych, tak jedność („unity”), jako cecha charakterystyczna modernizmu, jest poza zasięgiem celów i poruszanych problemów, a proponowana przez nich „Nowa Architektura”, nie będąc ani spójną, ani sprzeczną, oscylować będzie zamiast tego wokół problemów ciągłości, złożoności i spójności.

² W niniejszym tekście przyjmuję tłumaczenie nazwy nurtu jako „fałdowanie” – w polskich artykułach z powodzeniem stosowała je m. In. Barbara Stec. Cały nurt i problemy z nim związane zasługują na obszerne omówienie, w niniejszym opisie z konieczności jednak musi ono zostać skrócone do minimum, zaś różnice czy odrębne postulaty autorów zostaną pominięte na rzecz klarowności wywodu. Bibliografia problemu w języku polskim to przede wszystkim prace Barbary Stec:

B. Stec (1999) „Uwagi o Fałdowaniu w Architekturze Współczesnej” [w:] red. E. Rewers, „Przestrzeń, Filozofia, Architektura”, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań

B. Stec (2000) „Aspekty scenografii w architekturze współczesnej : wzmocnienie oddziaływania formalnego architektury przez wprowadzenie elementów scenograficznych ”, praca doktorska. Politechnika Krakowska. Wydział Architektury

K. Lenartowicz, B. Stec (1998), „Architektura - sztuka multimedialna” [w:] red. K. Wilkoszewska, „Piękno w sieci. Estetyka a Nowe Media”, Universitas, Kraków

³ G. Lynn (1993) „Architectural Curvilinearity”, „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993, s.8

Cała seria porównań i opisów w tekstach Lynna i Kipnisa koncentrować się będzie na tej właśnie trudnej relacji złożoności i spójności. Greg Lynn, pisząc na przemian o architekturze, zjawiskach fizycznych i zaczerpniętych od Deleuze'a figurach filozoficznych, wspomina o „intensywnej integracji różnic w ramach ciągłego lecz różnorodnego systemu”⁴, zdolności do „zintegrowania niezwiązanych elementów w nowej ciągłej mieszance/miksturze”⁵. W geometrii splotu zwróci jego uwagę „wielość lokalnych połączeń w ramach jednego ciągłego systemu” i „nieredukowalność”⁶, zaś w modelu schizoanalitycznym Deleuze’a – „zdolność do utrzymania wielu organizacji jednocześnie”⁷. Jeffrey Kipnis zaś powiąże opisywaną przez siebie „Nową Architekturę” z „różnorodnością, która opiera się wejściu w ustalone hierarchie”⁸.

Drugim pojęciem kluczowym dla fałdowania są afiliacje. W ślad za Lynnem, Barbara Stec określa je jako „efekty płynące ze skomplikowanego topologicznego i instytucjonalnego morfowania charakteru projektu”⁹ i przeciwstawia je silniejszym, bardziej konwencjonalnym związkom i odniesieniom do kontekstu przestrzennego. Wszyscy trzej autorzy skupiają się na próbach znalezienia i opisanego takiego związku budynku z najszerzej rozumianym kontekstem, który nie opierałby się ani na postmodernistycznym cytowaniu i operowaniu kolażem, historyzującym nawiązywaniu do „zastanej formy” czy dekonstrukcjonistycznym podkreśleniu sprzeczności.

Otoczenie, lokacja, kontekst jawią się więc jako wielowarstwowy zbiór faktów obecnych w otoczeniu, czekających na odkrycie przez architekta i wprężnięcie ich w związek z tak samo wielowarstwowo rozumianymi problemami budynku: konstrukcyjnymi, programowymi, ekonomicznymi.

Trzecim filarem nurtu staje się właśnie myślenie o wpływach i tożsamości budynku czy miejsca w kategoriach niehierarchicznej warstwowości (które to nakładanie warstw samo w sobie łączy się też ze wspomnianym wcześniej problemem złożoności). To nie zadany z góry charakter czy cecha rozwiązania decydują o jego tożsamości, gdyż ta powstaje jako suma niehierarchicznie nakładanych, ciągłych wpływów – afiliacji właśnie.¹⁰

Co ciekawe, żaden z tekstów w zbiorze „Folding in Architecture” nie próbuje bezpośrednio rozprawić się z tytułową „fałdą” - zarówno ona, jak i wspomniana warstwowość pojawiają się jako gotowe do przyjęcia postulaty, a ich geneza, znaczenie i potencjał, mimo że spójne i wywodzące się jasno z myśli Deleuze’a, zdają się czekać na sprawną interpretację i komentarz.

Dopiero odwołanie do całokształtu myśli Deleuze’a rozjaśnia sytuację. Warstwowość i niehierarchiczność dość wiernie powtarzają możliwości i sytuację z proponowanego przez filozofa modelu nomadycznego¹¹ – metafory zastosowanej do opisanego kluczowego dla jego filozofii obrazu myśli, w którym to tożsamość, a różnica jest pojęciem bazowym i nieredukowalnym. Analogicznie do badanej wcześniej różnicy traktowana jest fałda. Wybitnie niejasne zdanie „Fałda jest zawsze sfałdowaniem w fałdzie”¹² nabiera potencjału i znaczenia, kiedy zrozumiemy, że chodzi o pojmowanie przestrzeni nie jako kartezjańskiego zbioru wyobcowanych, niematerialnych i nieposiadających wymiarów punktów, a

⁴ G. Lynn (1993) „Architectural Curvilinearity”, „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993, s.9

⁵ Ibidem, s. 9

⁶ ibidem, s. 11

⁷ ibidem, s. 10

⁸ J. Kipnis (1993) „Towards a New Architecture”, „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993, s. 42

⁹ B. Stec (1999) „Uwagi o Fałdowaniu w Architekturze Współczesnej” [w:] red. E. Rewers, „Przestrzeń, Filozofia, Architektura”, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań, s.42

¹⁰ O samym rozwiązywaniu problemów przez nakładanie warstw, por. P. Winkowski, Ł. StANEK (1999) „Idea szklanego domu i przemiany dekonstrukcji w architekturze lat 90” [w:] red. E. Rewers, „Przestrzeń, Filozofia, Architektura”, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań

¹¹ Por. B. Banasiak (1988) „Nomadologia Gillesa Deleuze'a”, adres internetowy: http://bb.ph-f.org/teksty/bb_ogrod.pdf (poprawiona wersja tekstu Deleuze - rizomatyka i nomadologia, „Colloquia Communia” nr 1-3 / 1988)

¹² G. Deleuze (2006) „The Fold. Leibniz and the Baroque”, Continuum, London

właśnie patrzenie na nią przez pryzmat relacji i różnicy między ośrodkami. Wtedy, wraz z samodzielnymi punktami, zniknie też granica pojmowana jako niematerialna, zerowej grubości linia, umieszczona pomiędzy ośrodkami, całość zaś opisywać będzie figura fałdy – podstawowej jednostki przestrzeni, rozgraniczająca co najwyżej wzdłuż, a nie w poprzek.

DZIAŁANIE KONTRA CZYTANIE

Warto wspomnieć jeszcze o pewnej nieprzywoływanej wprost, jednak wynikającej z teorii fałdowania kwestii, mianowicie o problemie działania architektury i jej odbioru w kategoriach czytania – badając fałdowanie należy podchodzić ostrożnie do prób traktowania budynku jako tekstu, który ma być poddany czynności – czytaniu, a wręcz przeciwnie, na pierwszy plan powinno się przesunąć działanie budynku. Sophia Vyzoviti pisząca o fałdowaniu¹³ ponad 10 lat po „Folding in Architecture” w interpretacji projektu 2 *Bibliothèques at Jussieu* autorstwa OMA podąża dokładnie tym tropem: „Projekt ukazuje architekturę niedbającą o ideę fasady, skoncentrowaną raczej na podłodze jako katalizatorze połączeń przestrzennych i interakcji międzyludzkich”¹⁴. W powyższym cytacie obok opozycji obecność – działanie pojawia się też druga: podłoga – fasada, która przy dłuższym zastanowieniu powinna prowadzić do krytycznej refleksji na temat związku między działaniem lub niedziałaniem pochylni czy innych elementów organizacji wewnętrznej, a fasadą (czy to wizualną, czy rzeczywiście materialną) i zasadnością opozycyjnego zestawiania tych dwóch elementów: wszak łatwo można sobie wyobrazić ten sam wpływ struktury na użytkownika przy dowolnej formie zewnętrznej budynku. Znajdująca się tym miejscu uwaga o negacji fasady świadczy jednak o pewnym istotnym rysie całego nurtu fałdowania, a mianowicie odsyła do postmodernistycznych i historyzujących obsesji lat '60, '70 i '80, używając ich jako negatywnych definicji dyskursu i nurtu. Dlatego też odrzucenie fasady odbywa się konsekwentnie i na wielu poziomach. I tak, fasada znika z powodów pragmatycznych, bo głębsze działanie kontekstu wymusza większą integrację wnętrza z zewnątrz, ale znika również jako symbol wcześniejszych nurtów. Architekt postmodernistyczny przez fasadę mówił do odbiorcy, a ten przez nią czytał budynek – idea tekstu i relacji czytania przenikała na wielu poziomach myślenie krytyków i teoretyków. To m.in. Jencks wprowadza do krytyki architektury analizę semantyczną; swobodne, eklektyczne mieszanie elementów historycznych przez Moore'a jest skomentowane metaforą odnoszącą się do dziedziny słowa, a mianowicie „swobodnym cytatem”. Z kolei Venturi bazuje na tekstach z nurtu New Criticism, a w Las Vegas najbardziej fascynuje go fizyczna obecność słowa w formie reklam i szyldów. Wczesny Eisenman w swoich Domach inspirował się Gramatyką Transformacyjno-Generatywną Chomsky'ego.¹⁵

Odrzucenie komunikatu znaczeniowego i opozycyjne postawienie na abstrakcyjność oraz działanie jest więc wieloaspektowe, ale spójne i stanie się czytelnym punktem paradygmatu architektury fałdującej. Kipnis widzi główną różnicę między dyskursem derridańskim i deleuzjańskim w „przejściu z poststrukturalistycznej semiotyki” do „niedawnych osiągnięć w geometrii, nauce i zmian przestrzeni politycznej”¹⁶.

¹³ Por. S. Vyzoviti (2003) „Folding Architecture: Spatial, Structural and Organizational Diagrams”, BIS publishers, Amsterdam

¹⁴ S. Vyzoviti (2003) „Folding Architecture: Spatial, Structural and Organizational Diagrams”, BIS publishers, Amsterdam, s. 133

¹⁵ Więcej o podobnym ujęciu twórczości lat 60,70,80 – *architecture parlante* por. W. Kosiński (2009) „Twórczość Architektoniczna jako Niezwykłość”, „Przestrzeń i Forma”, nr 12, s.45

¹⁶ J. Kipnis (1993) „Towards a New Architecture”, „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993, s. 43

Oczywiście mimo że odniesienia do nauk ścisłych dominują w dyskursie, ślady humanistyki są zauważalne: wspomniana przez Kennetha Powella, a wprowadzana przez Petera Eisenmana „słaba forma”, jako takie ukształtowanie, którego genezą są złożone wpływy zewnętrzne, a nie integralny i zadany odgórnie charakter jest wprost zaczerpnięte z formułowanych na polu socjologii opisów typów osobowości słabej, a w filozofii słabej podmiotowości, opisywanej przez G. Vattimo.

Badanie działania architektury i determinowania zachowania użytkownika przez otaczające go środowisko architektoniczne ma bardzo długą tradycję, zaś w samym XX wieku kwestia ta występuje w różnych formach, często bez uwzględniania innych, zdawałoby się nieprzekraczalnych, podziałów. W szeroko pojętym modernizmie, np. u konstruktywistów rosyjskich, znajdziemy przykłady radykalnego planowania zachowania użytkownika w mieszkaniu w relacji do czasu, zaś znajdujące się po przeciwnej stronie barykady sztandarowe teksty krytyki antymodernistycznej: „Defensible Space” Oscara Newmana czy prace Jana Gehla skupione są też na działaniu.

Z kolei na drugim biegunie tak samo powszechna i przyjmowana „ponad podziałami” przez rzeszę projektantów dewiza „architektura zaczyna się tam, gdzie kończy się funkcja” wymusza skupienie się najczęściej na kwestiach wizualnych, jeśli już poruszających kwestie przestrzenne, to w aspekcie wybitnie kontemplacyjnym (w takim tonie np. działa i wypowiada się Tadao Ando, podobny horyzont relacji użytkownika do architektury daje się dostrzec w pismach Petera Zumthora).

Wydaje się jednak, że pewien prymat działania nad estetyką czy językiem jest wspólny każdej awangardzie – tak modernistycznej, jak i tej z końca wieku XX i początku XXI. Analizując Deleuze’a, Sophia Vyzoviti przywołuje głównie architekturę holenderską: *2 Bibliothèques Jussieu* i *Educatorium Koolhaasa* oraz nazwiska francuskie: Bernarda Cache i Paula Virilio, zaś na ten sam temat w XXI wieku wypowiada się François Roche.¹⁷ Wspólnym horyzontem dla wszystkich wymienionych powyżej twórców są przewroty społeczne i intelektualne lat ‘60, te same, których ważnymi figurami są Barthes i Deleuze, a w teorii architektury Paul Virilio, przez protestujących studentów Maja ‘68 wskazany na profesora urbanistyki. Hasła z tych samych zamieszek Koolhaas jeszcze trzydzieści lat później przywołuje w „SMLXL”. Na obrzeżach tego fermentu intelektualnego plasuje się neomarksizm: rewolta Maja 68, hiperutopijne prace Superstudia, jak „Continuus Monument”, także bezpośrednio wykorzystujące go jako naukowe narzędzie w projektowaniu działania swoich projektów¹⁸ Całości obrazu niech dopełnią pisma i prace Koolhaasa: od projektu dyplomowego, ściśle inspirowanego murem berlińskim, który analizował pod kątem jego wyjątkowego działania (warto zauważyć, że w tamtej analizie i w dalszym projekcie Koolhaas z pełną premedytacją zniekształca perspektywę opisu. Owszem, mur w bezpośredni sposób determinuje życie mieszkańców Berlina, jednak większość analiz pominęłaby sam mur jako też w końcu determinowany sytuacją geopolityczną. Podobna utopijność założeń cechuje jego projekt dyplomowy, chciałoby się powiedzieć, że determinizm materialistyczny przybiera tam formę jakiegoś absolutnego hipnotycznego „determinizmu architektonicznego”), po teksty z „SMLXL”, gdzie pojawia się m.in. apoteoza wielkości (*Bigness*) widzianej właśnie przez pryzmat jej autonomicznego działania, czy osiemdziesięciostronnicowy tekst o Singapurze, w którym autora nurtuje jedna kwestia: jak to się stało, że to nie w Europie czy Ameryce, ale właśnie w Singapurze wymarzone przez modernistów środowisko życia „zadziało”?¹⁹

Taki kontekst tylko potwierdza potencjał działania zawarty w dyskursie fałdowania – wprawdzie większość krytyków, piszących w „Folding in architecture” skupia się na działaniu kontekstu na budynek, jednak przykłady wybierane 10 lat później przez Sopię Vyzoviti przemawiają zdecydowanie za działaniem budynku - wspomniane przy okazji zaprojektowanego przez Foreign Office Architects Terminalu Pasażerskiego Portu w Yokohamie „fałdowanie organizacji”²⁰ w naturalny sposób „sfalduje” też użycie.

¹⁷ M. Gausa, V. Guallart, J. Morales, W. Müller, F. Porras, F. Soriano (2003) „Metapolis Dictionary of Advanced Architecture”, red., Actar, Barcelona, s. 233

¹⁸ C. Jencks (1989 [1980]) „Architektura Późnego Modernizmu i inne eseje”, Arkady, Warszawa, ss. 42-44

¹⁹ Por. R. Koolhaas (1995) „SMLXL”, Monacelli Press, New York

²⁰ S. Vyzoviti (2003) „Folding Architecture: Spatial, Structural and Organizational Diagrams”, BIS publishers, Amsterdam, s. 138

FOLDING AND PERFORMANCE IN ARCHITECTURE²¹

Theoretical notions of folding in architecture, which gained much popularity among european and american critics in 90s left almost no trace in the discourse of theory of architecture in Poland. The reasons of such situation could have been hermetic language along with unfamiliar, and relatively unknown intellectual context of problems described and presented in the discourse.

However, critical assessment and revaluation of the almost 20 year old theory, along with a new interpretation could prove to be a reasonable attitude, especially due to the fact, that during the time that passed since early 90s, Polish architecture has witnessed the rise of several new problems. Also, statements and notions of the *folding* could be successfully applied to provide an answer for some of current problems.

FOLDING

The idea of *folding*, which permeates whole project takes its roots in 102nd edition of "Architectural Design" magazine released in 1993. The title „Folding in Architecture” responded to the late work of Gilles Deleuze: „Le Pli. Leibniz et le Baroque”, by then recently translated to English under the title „The Fold. Leibniz and the Baroque”. The whole edition comprised of twenty articles dealing with the matter either from purely theoretical standpoint, or using Deleuze's categories from „The Fold. Leibniz and the Baroque” and other of his works to describe specific projects.

After almost 20 years Greg Lynn's „Architectural Curvilinearity”, Jeffrey Kipnis's „Towards a New Architecture”, and John Rajchman's „Out of the Fold” tend to be seen as the most influencing articles from the above-mentioned release.²²

Main context for theoretical ideas presented in „Folding in Architecture” has been influenced mostly by then still popular intellectual fascination with deconstruction (both theoretical, as inspired by Derrida works of Eisenman and Tschumi, as practical, popularized by famous exhibition „Deconstructivist Architecture”). Some important role was also played by a new tool in architectural practice – computer and computer-aided-design.

Strong presence and position of deconstruction clearly shapes the whole discourse: Lynn, Kipnis and Rajchman start their texts referring to it and Venturi's postmodernism and their search for existing and proposed ideas for postulated new architecture is based on opposition against those two movements. The key notion they fight is „contradiction” - present in Venturi's title and later strengthened and articulated even more in deconstruction. Greg Lynn describes common features of attitudes adopted by these two movements as: „discontinuous, fragmented, heterogeneous, and diagonal formal strategies based on incongruities, juxtapositions and oppositions within specific sites and programmes”²³

The authors however cannot accept *unity* as a simple alternative to contradiction. Contrary to latter, which they see as characteristic to any postmodern movement as postmodernism, or deconstruction, it is seen as a precisely modern feature, and thus is dismissed. Therefore, postulated „New Architecture”, avoiding both 'unity' and 'contradiction' is to focus on problems of 'continuity', 'complexity' and 'coherency'.

²¹ The article is based on a research done for the author's diploma project, which was prepared in the chair of Architectural Design of Sport and Recreational Objects of the Faculty of Architecture in the Cracow University of Technology. The project was conducted by prof. J. Krzysztof Lenartowicz and ph.D. Piotr Winkowski

²² The whole movement of folding and its problems deserve much broader commentary, however following text due to size requirements will have to be reduced to absolute minimum and differences between specific authors will be unified so as to achieve maximum clarity.

²³ G. Lynn (1993) „Architectural Curvilinearity”, „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993, p.8

This unclear and difficult to understand relation of complexity and coherency greatly attracts Lynn's and Kipnis' attention. The former, writing about architecture, physical phenomena and some philosophical figures from Deleuze mentions the „ability to integrate unrelated elements within a new continuous mixture”²⁴ and the „intensive integration of differences within a continuous yet heterogeneous system”²⁵. Finally, Jeffrey Kipnis associates „New Architecture” with „heterogeneity that resists settling into fixed hierarchies”.²⁶

Another notion introduced and widely used in the discourse of *folding* are *affiliations*, defined by Jeffrey Kipnis as „effects that flow from intrinsic formal, topological or spatial character of the design”²⁷. Similarly to other proposed terms, authors use negative (in philosophical meaning) definition of the notion. Most of the characteristics comes from the contrast between *affiliations* and conventionally presented contextual relations - alignments. Generally speaking, the three of the above-mentioned authors strive to formulate and refer such relation between building and surrounding site or context, which neither employs a postmodern „quotation” or collage, nor works as an enforcement of existing contradictions, that was so characteristic to the deconstruction. Site and location are perceived as a multi-layered collection of influences and requirements presented to an architect. They could be described as context as long as one manages not to reduce it to mere 'spatial context'.

Therefore, context is conceived as a multi-layered stack of facts happening in the surrounding, waiting to be discovered by an architect and related somehow to the various constructional, programmatic and economical problems of a building, in themselves also perceived as layers.

Thus, the third basic notion of the whole movement is *layering* applied to such cases as identity of space, place, building or surrounding. Final design and identity of any area instead of being grounded in- and achieved through the independent decision of the architect (whether strictly subjective one or paying much attention to various needs of context), result almost naturally from non-hierarchical superimposition of various layers of continuous affiliations.

However, as it could be seen in each text from the above-mentioned edition, contrary to thorough definitions and commentaries regarding affiliations, little attention is put to the key term of 'fold'. Similar thing goes on with 'layering': both terms are presented as 'ready-made' ideas, presented to be easily adopted by following architects and *folding* movement, yet they lack critical explanation regarding their genesis, potential or meaning.

It is however possible to trace roots, broader meaning, and potential of these two ideas, when we look at them, keeping in mind other categories and problems introduced by Deleuze. Notions of layering and 'non-hierarchical' organizations seem to closely resemble some ideas, which were crucial for the formulation of the figure of 'nomadic distribution’²⁸, which in itself for Deleuze was visual metaphor employed to describe such condition of thought in which difference is not constituted through- and dependent on identities, but in itself is the basic, irreducible term and constitutes the 'different' entities. When looking at the problem very briefly, similar situation takes place in the fold. The basic, constitutive unit of space is no longer a point, but fold and the relatively obscure sentence „A fold is always folded within a fold”²⁹ becomes very meaningful when we look treat the fold as the figure of above-mentioned problems of difference. The fold is thus understood as both basic constitutive unit of space and relation between places, and the the resulting concept of space cannot be seen as a collection of discrete points, anymore. Having

²⁴ Ibidem, p.9

²⁵ Ibidem, p.9

²⁶ J. Kipnis (1993) „Towards a New Architecture”, „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993, p. 42

²⁷ J. Kipnis (1993) „Towards a New Architecture”, „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993, p. 46

²⁸ More „about nomadic distribution” in: B. Banasiak (1988) „Nomadologia Gillesa Deleuze'a”, adres internetowy: http://bb.ph-f.org/teksty/bb_ogrod.pdf (poprawiona wersja tekstu Deleuze - rizomatyka i nomadologia, "Colloquia Communia" nr 1-3 / 1988), p.

²⁹ G. Deleuze (2006) „The Fold. Leibniz and the Baroque”, Continuum, London, p.6

adopted such interpretation, we also have to abandon the idea of border, understood previously as immaterial, zero-width line, clearly intersecting two areas, instead, the border gains materiality and length, and the only way of dividing two environments is dividing continuous matter along non-zero width border.

PERFORMANCE AND READING

The problems of performance (here 'performance' is to be understood as a general term covering any influence the architecture can have on its users' behavior) as well as reception of architecture (and the metaphor of 'reading' used to describe it), although not expressively discussed in "Folding in Architecture", remain crucial to the problems of 'folding'. When discussing folding, one needs to be careful not to treat a building as a text, which is to be a basis for an action performed by user – in this case reading. Quite contrary, the foremost relation is action performed by a building on an user.

Sophia Vyzoviti, who wrote about folding ten years after the original publication focused mostly on those problems when she interpreted *2 Bibliothèques Jussieu* designed by OMA: „The design exemplifies architecture neglecting the idea of the facade, rather concentrating on the floor as a catalyst of spatial connectivity and social interaction”³⁰. The opposition 'presence-performance' is accompanied by another one: 'floor – facade', which in itself should lead to a critical reflection. After all, one might wonder how could performative potential of the floor depend in any way on the presence of the facade (either material or visual one). However, neglecting the facade metaphorically exemplifies some basic problems of 'folding' in the field of architectural discourse: it focuses on some ideas crucial for the postmodern theory of architecture in 60's, 70's, or 80's and uses them as a negative definition of discourse.

For this reason neglecting and abandoning the facade is a thorough and coherent decision. Facade is abandoned for practical reasons because strengthened and augmented role of spatial context requires more interaction between building and its surrounding. It is however also neglected as a clear symbol of preceding movements and attitudes, which folding tends to perceive as opposite to itself.

Postmodernist architecture communicated intended meanings through the facade and the user 'read' the building via this interface. This way, the notion of 'text' and 'reading' permeated the discourse on various levels: Charles Jencks introduced semantic analysis to the discourse of theory of architecture, Charles Moore's free, eclectic mixing of various historical elements was named by a metaphor somehow regarding text - "quoting", the thing most interesting for Venturi in Las Vegas was the physical presence of signs, and finally, Peter Eisenman in his early works (Houses I-X) uses Chomsky's Transformative-Generative Grammar.³¹ The avantgarde deconstruction would put the facade aside, yet it wouldn't abandon thinking about architecture in terms of 'meaning'. And sometimes even facade would remain: after all the complex system of meaning encoded by Daniel Libeskind in Jewish Museum in Berlin finds its materialization in the form of windows on the facade. This is after all clearly explained by the fact that deconstruction „takes its roots in the method of reading”.³²

Thus, neglecting communication and focusing on the abstraction and performance is realized in various aspects, yet it is very coherent and is one of the basic paradigms in the movement of 'folding'. For J. Kipnis, the main difference between Derridian and Deleuzian discourse lies in a „shift away from a concern for semiotics towards a concern for geometry, topology, space, and events”.³³

³⁰ S. Vyzoviti (2003) "Folding Architecture: Spatial, Structural and Organizational Diagrams", BIS publishers, Amsterdam, p. 133

³¹ More about such classification – *architecture parlante* in: W. Kosiński (2009) „Twórczość Architektoniczna jako Niezwykłość”, „Przestrzeń i Forma”, nr 12, p. 45

³² A. Burzyńska, M. P. Markowski (2006) "Teorie Literatury XX Wieku. Podręcznik", Znak, Kraków, pp. 361-380

³³ J. Kipnis (1993) „Towards a New Architecture”, „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993, p. 42

Tracing back the history of the notion of influencing user's behavior is very competitive task: only in the twentieth century this attitude could be found in many forms among many, usually opposing critics. Actually, it is impossible to find any movement that would consider this notion as an absolute principle. It is present among the architects of modern movement, e.g. Russian constructivists with their housing designs aiming to define and influence user's life as far as to constrain specific actions to specific periods of time, yet it can also be found among the most radical opponents of modern movement: both „Defensible Space” by Oscar Newman and various texts by Jan Gehl deal with such designs of urban space which would 'perform' and 'work' well to have a good 'impact' in its social aspect.

The opposite, yet not less popular notion, that „Architecture starts beyond the function” seems not only to consider „beyond-the-function” as a condition and prerequisite for the true architecture, but also focuses on the added values and defines true matter of architecture as an aesthetic value. After all this added value – the criterion of „architectural” is almost always some visual phenomenon and even shall it somehow relate to spatial solutions, they will be reduced to purely contemplative aspects (such are the works of Tadao Ando and similar relation between architecture and user can be seen in the texts and works of Peter Zumthor).

However, it could be stated that some primacy of performance over pure aesthetics or language is the common feature of any avant-garde – either modern or the recent one, from the turn of the centuries. When writing about folding, Sophia Vyzovity refers mostly Dutch architecture (*2 Bibliothèques Jussieu* and *Educatorium* by Koolhaas) and French architects: Bernard Cache and Paul Virilio. In “Metapolis Dictionary of Architecture” problems of folding are explained by Bernard Cache³⁴ – by then a superstar of young French avant-garde.

The common denominator for all the above-mentioned architects are social and intellectual changes of 60's, whose intellectual stars, among others are Deleuze, or Virilio – then chosen by revolting students of 68' for the position of professor of urban design. It is the same revolt of may 68, that is reminded in a cult publication of the 90's: Rem Koolhaas' „SMLXL”. Not to be dismissed (yet here, due to lack of space, this notion cannot be analysed) in these intellectual questions is the role of neomarxism: let us remind only the works of Superstudio and explanatory texts assisting them, claiming it as a ground-basis for the intended function and role of their projects, or the above mentioned student uprisings in Paris.

Finally, the whole problem of performance is the central one to many works of Rem Koolhaas, most notably those presented in „SMLXL” like the analysis of Berlin Wall, focusing on how it determines the life of Berliners, or his utopian diploma project at AA, where all the action and problems are propelled by some hypnotic, architectural determinism. To sum it up, in „SMLXL” one could read theoretical texts about „Bigness” and how such feature relates to the building's independence in action, or about Singapore, where author's only concern is to find out why the housing environment, dreamed by modernist architects had 'worked' only there.³⁵

All of the above-mentioned examples confirm the potential for performance present in the discourse of *folding* and although most of the critics in „Folding in Architecture” think about surrounding and its impact on the building, the examples chosen 10 years later by Sophia Vyzovity tend to illustrate quite opposite situation – it is the building, that is the subject of performance and has influence on other happenings.³⁶

³⁴ M. Gausa, V. Guallart, J. Morales, W. Müller, F. Porras, F. Soriano (2003) “Metapolis Dictionary of Advanced Architecture”, red., Actar, Barcelona, p. 233

³⁵ R. Koolhaas (1995) „SMLXL”, Monacelli Press, New York

³⁶ Such is the situation in Yokohama Port Terminal, designed by Foreign Office Architects, see: S. Vyzoviti (2003) “Folding Architecture: Spatial, Structural and Organizational Diagrams”, BIS publishers, Amsterdam, p. 138

BIBLIOGRAFIA

- [1] B. Banasiak (1988) "Nomadologia Gillesa Deleuze'a", adres internetowy: http://bb.ph-f.org/teksty/bb_ogrod.pdf (poprawiona wersja tekstu Deleuze - rizomatyka i nomadologia, "Colloquia Communia" nr 1-3 / 1988)
- [2] A. Burzyńska, M. P. Markowski (2006) "Teorie Literatury XX Wieku. Podręcznik", Znak, Kraków
- [3] G. Deleuze (z F. Guattarim) (1988) "Kłaczce (fragm. Mille plateaux)", "Colloquia Communia" nr 1-3 / 1988, s. 221-238
- [4] G. Deleuze (z F. Guattarim) (1988B) "1227 - Traktat o nomadologii: maszyna wojenna (fragm. Mille plateaux)", "Colloquia Communia" nr 1-3 / 1988, s. 239-252
- [5] G. Deleuze (2006) "The Fold. Leibniz and the Baroque", Continuum, London
- [6] M. Gausa, V. Guallart, J. Morales, W. Müller, F. Porras, F. Soriano (2003) "Metapolis Dictionary of Advanced Architecture", Actar, Barcelona
- [7] M. Herer (2006) "Gilles Deleuze. Struktury – Maszyny – Kreacje", Universitas, Kraków
- [8] C. Jencks (1989 [1980]) „Architektura Późnego Modernizmu i inne eseje”, Arkady, Warszawa
- [9] R. Koolhaas (1995) „SMLXL”, Monacelli Press, New York
- [10] J. Kipnis (1993) „Towards a New Architecture”, „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993
- [11] W. Kosiński (2009) „Twórczość Architektoniczna jako Niezwykłość”, „Przestrzeń i Forma”, nr 12/ 2009
- [12] K. Lenartowicz, B. Stec (1998), "Architektura - sztuka multimedialna" [w:] red. K. Wilkoszewska, "Piękno w sieci. Estetyka a Nowe Media", Universitas, Kraków
- [13] G. Lynn (1993) "Architectural Curvilinearity", „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993
- [14] C. Robinson (1993) "The Material Fold. Towards a Variable Narrative of Anomalous Topologies", „Architectural Design Profile: Folding in Architecture”, nr 102 / 1993
- [15] B. Stec (1999) "Uwagi o Fałdowaniu w Architekturze Współczesnej" [w:] red. E. Rewers, "Przestrzeń, Filozofia, Architektura", Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań
- [16] B. Stec (2000) "Aspekty scenografii w architekturze współczesnej : wzmocnienie oddziaływania formalnego architektury przez wprowadzenie elementów scenograficznych ", praca doktorska. Politechnika Krakowska. Wydział Architektury
- [17] P. Winkowski, Ł. Stanek (1999) "Idea szklanego domu i przemiana dekonstrukcji w architekturze lat 90" [w:] red. E. Rewers, "Przestrzeń, Filozofia, Architektura", Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań
- [18] S. Vyzoviti (2003) "Folding Architecture: Spatial, Stuctural and Organizational Diagrams", BIS publishers, Amsterdam

O AUTORZE

Absolwent kierunku architektura i urbanistyka na Politechnice Krakowskiej. Prywatnie zainteresowany związkami architektury i teorii architektury z filozofią i polityką.

AUTHOR'S NOTE

Graduated from the course of Architecture and Urban design at the Cracow University of Architecture. Main professional interests include relations between philosophy, politics and the architecture and theory of architecture.